

**О. І. Хобта,**

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри журналістики

Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

## ТИПОЛОГІЧНЕ “ОБЛИЧЧЯ” ТЕАТРАЛЬНОЇ ПЕРІОДИКИ ОДЕСИ КІНЦЯ ХІХ — ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

У статті досліджуються особливості зародження та становлення театральної періодики Одеси кінця ХІХ — початку ХХ століття, а також розглянуто формування типологічного ряду театральних видань.

**Ключові слова:** театр, періодика, тип, аудиторія, елементи зображальності.

Характерною особливістю кінця ХІХ — початку ХХ ст. став бурхливий розвиток преси як у географічному так і у типологічному аспектах, адже у цей час відбувся перерозподіл періодики за регіонами. За темпами зростання на перший план вийшла провінційна преса. В цей період зароджуються й активно розвиваються нові типи періодичних видань, зокрема виникає спеціалізована преса: педагогічна, дитяча, медична, студентська, військова, спортивна, літературна, гумористично-сатирична, мистецька тощо. Саме на межі століть на території Російської імперії зароджується й активно розвивається театральна періодика. У Росії до 1882 року існувала монополія імператорських театрів і тривалий час не дозволялось обговорювати гру акторів [2, 6]. В ХІХ ст. усі театральні проблеми знаходили своє відображення на сторінках товстих і суспільно-політичних видань, що публікували театральну хроніку і рецензії на спектаклі. Як зазначає І. С. Гребцова, “у газетах “Одеський вестник” і “Journal d’Odessa” відділ театральної критики в 40-х рр. ХІХ ст. вже можна вважати сформованим” [4, 340]. Певні демократичні перетворення, збільшення кількості театрів і ускладнення естетичних пошуків в театральному середовищі, ці та багато інших причин посприяли тому, що театральним проблемам стало тісно на сторінках традиційних видань. В кінці ХІХ ст. театральна преса виникає в Петербурзі й Москві, а на початку ХХ ст. — у провінції. Театральна періодика розвивається у Києві, Харкові, Одесі та інших містах України. У наукових дослідженнях з історії театральної журналістики (С. Махоніна, І. Петровська, А. Альтшуллер) основна увага зосереджується на розвитку даного виду періодики у Москві та Петербурзі. Актуальність дослідження театральної преси провінції зумовлена кількома чинниками. По-перше, неможливо говорити про систему театральної періодики країни в синхронії чи діахронії не дослідивши усіх її елементів, тобто систем нижчого порядку. По-друге, театральній пресі провінції притаманні відмінні від преси столичної тенденції розвитку, що зумовлено станом мистецтв та складом аудиторії, і як результат маємо, по-перше, систему з відмінним

набором типологічних складових, по-друге, — відмінну їх кількісну пропорційність.

Метою цієї статті є дослідження етапу зародження та становлення театральної періодики Одеси, формування типологічного ряду даної періодики. У роботах сучасних пресознавців приділяється значна увага розробці методики застосування системного підходу в дослідженні історії журналістики окремого регіону. Розроблена О. Шкільною методика системного підходу передбачає розгляд типологічних груп преси за хронологією їх становлення та розвитку [16, 9]. Питання типологічного методу дослідження періодики активно піднімається в роботах сучасних науковців О. Аकोпова, В. Бакшина, О. Бочарова, О. Воронової, В. Різуна, О. Шкільної.

Об'єктом наукового дослідження стали театральні видання Одеси, починаючи з 1896 р. — час виходу першого театрального видання, до 1919 року. Усього було зафіксовано тридцять три періодичних видання. Укладаючи повний список одеських театральних видань, ми користувалися покажчиком театральної періодики Російської імперії “Театральная периодика (1774–1917)” [11], покажчиком С. Рубінштейна “Одесская периодическая пресса роков революції та громадянської війни (1917–1921)” [9], архівними та бібліотечними каталогами.

На початку ХХ ст. у містах-“культурних гніздах” Російської імперії активно розвиваються різні види мистецтва, що в першу чергу зумовлено суспільними й політичними зрушеннями. Особливо стрімко як у вертикальному так і горизонтальному відношенні розвиваються в цей період ігрові види мистецтва — кіно та театр. Театр “переживав” між двома революціями не легкий, бурхливий історичний момент, адже: “мистецтво завжди привертає увагу всіх соціальних сил — держави, класів, партій, релігійних та інших організацій, які зацікавлені у поширенні своїх інтересів на людей” [1, 477], у результаті чого мистецтво відтворює глибинні суперечності та конфлікти епохи. Соціолог В. Фріче зазначав, що в різні історичні періоди особливого розквіту набував той рід або вид мистецтва, який міг найкраще передати пануючі в цьому суспільстві розумовий та психологічний стани [12, 71]. Театральне мистецтво відобразило суспільний неспокій, сподівання та передчуття невідомого не лише на семантичному і композиційному рівнях, а й у ширшому плані, втілившись у театральному розквіті, який критики назвали кризою. Театральна криза виявилася не в зменшенні кількості театральних закладів чи одноманітності їхнього стилю — навпаки, повсюдно виникали нові трупи, школи, гуртки, іноді діаметрально протилежні у своїх спрямуваннях: від класичної гри до суто розважальних форм. Місто переповнилось безліччю різноманітних театральних утворень — мініатюр, або “театрів-бородавок”, опереток, шансоньє, новаторських труп, студій, об'єднань. Музикант І. Ніжний писав у спогадах: “У ті роки розквітав так званий легкий жанр, на естраді панували куплетисти, виконавці жанрових пісень і пісеньок, різні каскадні пари, опереточні гастролери і гастролерки, починали “золотий вік” різноманітних театрів мініатюр, фарсів, водевілів” [8, 70]. Періодика відобразила цей процес на своїх сторінках. Так, кореспондент “Одесского обозрения театров” Тайфун порівнював театри мініатюр

з грибами: “Недавно відкрився “Водевіль”, потім “Одеон”, сьогодні “Большой Ришельевский”. Усього разом з “Театром мініатюр”, “Малым”, “Художественным” — шість розсадників мініатюрного мистецтва. Уже дуже багато навіть для легковажної Одеси” [1913. — 1 листоп. — С. 15].

Разом з постійними класичними театрами: Міським, Російським, Сирібрязківським театром користувалися популярністю “Фарс” В. Вронського і М. Чернова, “Інтимний” під керівництвом Барбе, “Веселий театр”, Єврейський театр Болгарової, театр Мініатюр, “Бомонд”, “Гармонія”, “Мулен-Руж”, “Водевіль”, “Колізей”; увагу привертала єврейські трупи, зокрема “Летучая мышь” і “XX век”. Крім того, модним явищем стали спеціальні клуби: Клуб товариства любителів сценічного мистецтва, Клуб інтелектуальних працівників, “Жокей” та ін. У 1917 році при політичному відділі Третьої Української Червоної армії був створений перший фронтовий театр, основними завданнями якого були агітація та пропаганда (у своєму розпорядженні трупа мала чотири залізничні вагони, оформлені лозунгами та плакатами) [3, 144]. У місті творили різні за національною спрямованістю театри: український, російський, єврейський, болгарський та інші.

Отже, театральне життя Одеси переживало один з найбурхливіших періодів свого розвитку, що не могло не позначитися і на процесі розвитку відповідної преси. Структурне багатство театральної культури спровокувало розвиток типологічного ряду театральної періодики.

Основні типологічні характеристики театральної преси почали формуватися в кінці XIX ст., але регулярність виходу цього типу періодики спостерігається на початку XX ст. На зламі століть театральна преса зародилася в багатьох містах Півдня Росії, та особливо це характерно для Києва, Харкова, Одеси. До читача прийшли “Киевский театральный курьер”, “Підмости”, “Вестник опер”, “Маска”, “Киевская рампа”, “Зритель” та їм подібні тематичні видання. Широка палітра часописів виникла в Одесі: “Театр” [1896 — 1902], “Вечерняя и театральная газета” [1902–1905], “Сцена и музыка” [1903–1905], “Драматург” [1906], “Современный театр и шантан” [1906–1907], “Театральный обзор газеты “Вечерние вести” [1908], “Театральный листок” [1908], “Антракт” [1909], “Театральное бюро” [1908–1914], “Дивертисмент” [1907–1911], “Театр-варьете” [1906 — 1912], “Программа и обозрение зрелищ и театров” [1907 — 1914], “Артистическое справочное бюро” [1910], “Обозрение театров” [1911], “Театральные отголоски” [1910], “Сцена и жизнь” [1911], “Театр и танцы” [1911], “Современный театр” [1912], “Театр и коммерческий листок объявлений” [1910], “Сцена” [1912], “Антракт” [1913–1914], “Одеская рампа” [1914], “Театральный курьер” [1913], “Одесское обозрение театров” [1911–1917], “Театральный листок” [1915–1916], “Театр и кино” [1915–1919], “Студия” [1918] “Театр” [1919], “Театральный день” [1918–1919], “Театр и искусство” [1919], “Театральный листок” [1918–1919], “Мельпомена” [1918 — 1919], “Фигаро” [1918].

Система театральної періодики у місті була досить різноманітною як за періодичністю, так і за якістю: це і журнали-щомісячники (1), двотижневики (4), щотижневики (13); щоденні газети (11), листки (4).

У одеських газет і журналів початку ХХ ст. було кілька спільних рис. Майже всі з них, крім новин і питань театру, музики й кіно, відображали на своїх сторінках події з життя спорту, цирку і рідше біржі. Театральна періодика містила такі спортивні відділи, як “спорт і скачки”, автомобільний спорт, футбол, аероплани, шахи і багато іншого. Газета “Театральный день” так писала про своє призначення: “щоденна газета з програмками лібрето і одеських театрів з відділами біржі і спорту”. Щомісячний журнал “Дивертисмент” називає себе органом театру, цирку та спорту, аналогічно й журнали “Артистическое справочное бюро”, “Театральное бюро”, “Театральный листок”. Газета “Театральные отголоски” так сформулювала коло явищ, які її цікавитимуть: “щотижнева газета з програмами лібрето, театрів, концертів і видовищ”, маючи на увазі цирк, спорт, ілюзіон. На певному етапі суспільного розвитку спорт сприймався як розважальне видовище, прирівнювався до цирку. Польський дослідник Т. Ковзан називає такі форми видовищ: драма, церковна меса, рев’ю у мюзик-холі, кіно, китайські тіні, концерт естрадного співака, карнавальний кортеж, пантоміма, святкове гуляння, театр маріонеток, номер фокусника, цирк, військовий марш, парад, змагання гімнастів [17, 10]. М. Хренов додає до цього ряду ще й спортивні змагання, ігри та атракціони [13, 8].

Другою характерною рисою газет і журналів була відносна, на тогочасному одеському тлі, довговічність. Мабуть, це пов’язано з тим, що театральні видання мало торкалися політичних подій, єдиною причиною припинення для них була фінансова. По-перше, через воєнні операції знецінювалися кошти, нерегулярно постачався папір, фотоплівка та інші матеріали, необхідні для підготовки та видання газет і журналів. По-друге, організація та видання періодичного органу були справою не дешевою. Як зазначає С. Махоніна, для відкриття газети, не кажучи вже про журнал, у 1910 році потрібен був капітал — 600 тис. крб. [6, 51]. Основний прибуток театральні видання отримували від реклами. Мистецькі періодичні видання початку ХХ ст. склалися з редакційної та рекламної частин. А. Кисельов зазначає, що залежно від гіршої чи кращої кон’юнктури у періодичних виданнях склалося співвідношення редакційної і рекламної частин у пропорціях: один до одного [5]. В одеському просторі співвідношення цих частин змінювалися залежно від загального принципу подання інформації та функціональності видання. Так, у журналі “Театр и кино” редакційна частина переважала за обсягом реклами, яка розміщувалася на перших і останніх сторінках, не пригнічуючи і не затьмарюючи редакційну. А от у газеті “Театральный листок” рекламна переважала над редакційною. Більше того, порівняно з “плямами” реклами, редакційна частина мала сірий і монотонний вигляд. Слід наголосити, що кількість одиниць реклами на один номер театрального видання в газетах та журналах була майже однаковою (в середньому вісімнадцять рекламних повідомлень), різною була загальна кількість сторінок, що й впливало на формування пропорційності. Перші три-чотири сторінки номеру театральних газет і журналів розміщували рекламні повідомлення, в основному анонси



театральних вистав, крім того рекламувалися лікарські та косметичні засоби, одяг, магазини та ресторани. В середньому, окремий номер театрального видання коштував 30 коп., тоді як ціна оголошення (з рядка петиту) попереду тексту становила 60 коп., позаду — 30 коп.

Були, звичайно, видання, що не пережили своїх перших номерів, як, наприклад, щотижневий журнал “Сцена и жизнь”, присвячений театру, літературі, музиці та спорту, який у 1911 році вийшов у кількості трьох номерів під редагуванням С. Цинемана, та журнал “Артистическое справочное бюро”, що мав на меті виходити двічі на тиждень та висвітлювати події театрального життя, а також вар’єте, кіно, цирку, однак побачив світ лише один номер у лютому 1910 року за редакцією М. Коф-Михайловського. Таке коротке життя пояснювалось фінансовими проблемами і не було правилом для більшості видань.

Газети “Антракт” [1913–1914], “Театральный листок” [1915–1916], журнал “Мельпомена” [1918–1919] видавалися протягом року, журнал “Южный музыкальный вестник” [1915–1918], “Театр и кино” [1915–1919], газети “Театральный листок” [1908–1911], “Обозрение театров” [1911–1917] — біля трьох років, Журнал “Театральное бюро” [1908–1914], газета “Одесское обозрение театров” [1911–1917] — шість років, журнал “Театр-варьете” [1906–1912], газета “Коммерческий и театральный листок объявлений” [1907–1914] — сім років і біля десяти журнал “Дивертисмент” [1908–1918].

Незважаючи на названі спільні риси, схожу структурну побудову, кожен періодичний орган мав своє обличчя, яке на думку К. Ципльонкова “...визначають не працівники газети, не ті, хто її верстає, а ті, хто її читає, ті, для кого вона призначена” [14, 23]. Загалом диференціальними змінними, які формують тип періодичного видання, традиційно вважаються: цільова аудиторія, функціональне призначення, тематика й зміст, періодичність, авторський склад, оформлення. На думку історика журналістики С. Махоніної саме в цей період в Російській імперії відбувається формування якісного і типологічного різнобарв’я театрального видання, а також їх спеціалізація. Театр і виконавчі мистецтва, де у творчому процесі задіяні великі колективи і аудиторія теж велика, викликали до життя два види галузевих видань — малотиражні (для професіоналів) і масові (для широкої публіки) [15]. В Москві й Петербурзі виникають як малотиражні (“Студия”, “Любов к трем апельсинам”) так і масові театрально-видання (“Театр и искусство”). В Петербурзі видається журнал-маніфест (“Маски”), тип театрального видання в якому основна увага приділялася статтям теоретичного характеру й критичним дослідженням. В одеському просторі розвивався типологічний ряд масових театрального видання, як досить високого рівня театрально-журнали й газети, так і газети-листки.

У назвах деяких газет фігурує слово “листок”: “Коммерческий и театральный листок объявлений”, “Театральный листок”, “Театральный и коммерческий листок объявлений”. На сторінках цих видань перевага віддавалося рекламним оголошенням, хроніці, програмкам. Як зазначає газета “Русская мысль”, ці газети мали на увазі напівінтелігенцію, прикаж-

чиків, швейцарів та двірників [10, 1]. Газети-листки майже не містили зображально-ілюстративних елементів, були переважно малого формату.

Щоденні газети “Театр”, “Вечерняя и театральная газета”, “Антракт”, “Одесское обозрение театров”, “Театральные вести”, “Театральные отголоски”, “Сцена”, “Театральный день” здебільшого дотримувалися інформаційно-популярного спрямування, уміщуючи на своїх сторінках крім програм, хроніки театрів, лібрето, ілюзіонів, цирку ще й аналітичні матеріали, а саме — огляди, фейлетони, рецензії. Так, газета “Театр” щономеру друкувала “Записки” П. Пильського, відомого столичного журналіста й критика, який декілька років проживав у місті. Коло проблем, яких торкалося перо критика-фейлетоніста, — досить широке, зокрема, це одвічні питання театральної кризи, взаємин театру і критики, портретні характеристики митців, визначення почерку сучасних йому письменників, акторів, художників. Аналітичністю відрізнялася також рубрика “Дневник театралла” відомого одеського рецензента Лоренцо (Геніс Б. Я.) — співробітника багатьох театральних видань. “Одесское обозрение театров” віддавало перевагу оглядам (театральні огляди за тиждень, сезон; огляди постановок окремих театрів; огляди преси) та рецензіям. З часописом співпрацювали найвідоміші рецензенти Одеси: Альцест (Е. Я. Геніс), Vittorino (В. А. Гроссман), Dolly (А. Я. Гроссман), Лоренцо (Б. Я. Геніс), П. Т. Герцо-Виноградський (Лоенгрин), П. Пильський, Незнайомець (Л. М. Камишніков) та інші. Успішність та довготривалість виходу “Одесского обозрения театров” пояснюється передовими підходами в організації видання. Так, редакція газети, аби привернути увагу читачів виконувала роль посередника в організації концертів, лекцій, вистав у місті та й на всьому Півдні, мала вона свого агента навіть у Петербурзі. Більше того, було укладено договір з дирекцією Сибіряковського театру, за яким передплатники газети отримували карточку зі знижкою на білет у 30 відсотків. Обсяг щоденних газет становив приблизно 8–10 сторінок з фотографіями, в основному це рекламні портрети-фотоанонси (в деяких номерах їх кількість перевищувала двадцять одиниць).

Журнали “Драматург”, “Театр и кино”, “Современный театр”, “Современный театр и шантан”, “Сцена и жизнь”, “Сцена и музыка”, “Театр и танцы”, “Фигаро”, “Мельпомена”, “Студия”, “Театральное бюро”, “Театр-варьете”, “Артистическое справочное бюро”, “Одесская рампа” мали вже солідніший обсяг — понад 18 сторінок; виходили щотижня, двічі на місяць, щомісячно. Крім хроніки, рецензій, статей про вітчизняних й іноземних зірок, така преса подавала достатньо публіцистичних, наукових, історично-пізнавальних матеріалів про театр. Співробітниками журналів були не лише журналісти, а й науковці та актори, режисери, що дозволяло подавати повноцінну картину театральної дійсності та задовольнити потреби цільової аудиторії. Театральні журнали виявились досить різноманітними за жанровим насиченням, крім уже названих: рецензії, огляду, замітки, фейлетону, нарису — вони містили статті про великих майстрів сцени і літератури, матеріали до ювілеїв і роковин смерті визначних акторів, драматургів, письменників; розвідки з історії та теорії

театру, інформацію про нові події у театральному житті країни та світу (в містах Мілані, Варшаві, Нью-Йорку), цікаві розповіді про театр у русі, оригінальні ідеї та несподівані втілення тощо. Так на сторінках часопису “Театр и кино” М. Слонім опублікував статтю “На шляху до відродження театру” — скорочений виклад поглядів і думок, висловлених автором в його праці, надрукованій італійською мовою “Butti e le teatro contemporaneo”; низка непересічних праць вийшла з-під пера Л. Вальтера: “Воскресающие” (характеристика діяльності творців іспанського театру XVII ст.), “Театр старого голубятника” (історія французького театру). На шпальтах журналу “Сцена и жизнь” була надрукована праця Ц. Немана “Короткі нариси європейської сцени”. Журнали були щедро ілюстровані: використовувалися фото акторів, режисерів, драматургів, антрепренерів; широко застосовувалась карикатура (наприклад, рубрика “Наші шаржі” подавала роботи таких художників, як Л. Митницький, відомий своїми працями в сатиричних журналах, Зальцер та ін.). Найбільше елементів зображальності розміщував журнал “Театр и кино”. Редакція писала: “більше ніж тисяча ілюстрацій на рік. Фотографічні знімки постановки ансамблів, окремих персонажів, декорацій, костюмів, аксесуарів столичних і провінційних театрів, знімки з нових кінематографічних стрічок, карикатури і шаржі, “знімки на льоту” [1919. — №1]. Кожен номер на обкладинці містив фотопортрети митців: письменників, акторів, артистів, режисерів, антрепренерів.

Отже, у кінці XIX ст. в Одесі вперше побачив світ спеціалізований театральний періодичний орган. На початку XX ст. театральна періодика пройшла етап свого становлення, втілившись у більше ніж 30-ти виданнях, різних за періодичністю та якістю. Театральні періодичні видання досліджуваного періоду сформувалися вже у певну систему, яка містила різні за рівнем висвітлення подій видання, що мали відповідний до змістового наповнення зовнішній вигляд і орієнтувалися на різного читача.

## Література

1. Большая Советская Энциклопедия : в 30 т. — М., 1972. — Т. 10.
2. Гаранина И. С. О стиле театральной критики / И. С. Гаранина. — М., 1973.
3. Голота В. В. Театральная Одесса / В. В. Голота. — К., 1990.
4. Гребцова И. С. Периодическая печать в общественном развитии Южного степного региона Российской империи (вторая треть XIX в.) / И. С. Гребцова. — Одеса, 2002.
5. Киселев А. П. История оформления русской газеты (1702–1917) / А. П. Киселев. — М., 1990.
6. Махонина С. Я. Русская дореволюционная печать (1905–1914) / С. Я. Махонина. — М., 1991.
7. Мухранели И. Л. Театральный журнал “Любовь к трем апельсинам” / И. Л. Мухранели // Из истории журналистики конца XIX — начала XX в. — М., 1973.
8. Нежный И. Былое перед глазами : театральные воспоминания / И. Нежный. — М., 1969.
9. Рубинштейн С. Одеська періодична преса років революції та громадянської війни (1917–1921) : бібліогр. розвідка / С. Рубінштейн. — Одеса, 1929.
10. Русская мысль. — 1906. — № 10. — С. 1.
11. Театральная периодика (1774–1917) : библиогр. указ. — М. ; Л., 1941.

12. Фриче В. Социология искусства / В. Фриче. — М. ; Л., 1926.
13. Хренов Н. Место зрелищных искусств в художественной культуре / Н. Хренов // Театр и наука. — М., 1976. — С. 6-38.
14. Цыпленков К. Лицо газеты / К. Цыпленков. — М., 1963.
15. Чернышев А. А. Русская дореволюционная киножурналистика / А. А. Чернышов. — М., 1987.
16. Школьна О. Застосування методики системного аналізу в дослідженні історії регіональної журналістики / О. Школьна // Вісн. Київ. нац. ун-ту ім. Тараса Шевченка. Сер. Журналістика. — 2004. — Вип. 12. — С. 9-10.
17. Kowzan T. L'artdu spectacle dans un systeme generale des arts / T. Kowzan // Les etudes philosophiques. — Paris, 1970.

**Е. И. Хобта,**

кандидат филологических наук,

доцент кафедры журналистики

Одесского национального университета имени И. И. Мечникова

### **ТИПОЛОГИЧЕСКИЙ “ОБЛИК” ТЕАТРАЛЬНОЙ ПЕРИОДИКИ ОДЕССЫ КОНЦА XIX — НАЧАЛА XX СТОЛЕТИЯ**

#### **Резюме**

В статье исследуются особенности возникновения и становления театральной периодики Одессы в конце XIX — начале XX столетия, а также рассмотрено формирование типологического ряда театральных изданий.

**Ключевые слова:** театр, периодика, тип, аудитория, элементы изобразительности.

**H. I. Khobta,**

PhD, assistant professor of the

Odessa I. I. Mechnikov National University

### **THE TYPOLOGICAL “IMAGE” OF ODESSA THEATRE PERIODICALS OF THE LATE XIX<sup>th</sup> — EARLY XX<sup>th</sup> CENTURY**

#### **Summary**

The article considers the peculiarities of the origins and development of Odessa theatre periodicals at the late XIX<sup>th</sup> — early XX<sup>th</sup> century as well as the forming of typological row of theatre editions.

**Key words:** theatre, periodicals, type, audience, depiction elements.